

Tidsbetydelse och aspektbetydelse i grekiska och fornkyrkoslaviska

Antoaneta Granberg

1. Inledning

Att beskriva händelser på ett språk innebär att göra flera val bland olika komplexa uttrycksmöjligheter. Som resultat uttrycks förståelse för tid och uppfattning om tidens kontinuitet och diskontinuitet, uppfattning om dåtid, nutid och framtid, om talarens tro på, förhoppning för eller minnen från en händelse. Beskrivningen av händelser visar, med andra ord, talarens emotionella attityder till tid och förändring. Självklart innebär detta att beskrivningen av händelser är ett samspel mellan språkliga regler, konventioner och personliga val, vilka talaren ansvarar för.

Denna artikel handlar om hur tidsbetydelse och aspektbetydelse kan uttryckas i grekiska och fornkyrkoslaviska.¹ En stor del av texterna skrivna på fornkyrkoslaviska består av översättningar från grekiska. Detta skapar möjligheter till komparativa studier av tidsförhållanden så som de uttrycks i grekiska och fornkyrkoslaviska. Översättningen är en kommunikationsakt som i skrift dokumenterar överföringen av betydelser, inte minst grammatiska betydelser, från ett språk till ett annat. Detta skapar goda möjligheter att undersöka de relevanta språkelement vars funktion är att uttrycka tidsbetydelse och aspektbetydelse i grekiska och fornkyrkoslaviska.

Visserligen kan det hävdas att språket i en översättning påverkas av originalets språk. Översättningen kan därför inte vara av större värde för analysen av målspråkets egna drag. Det kan också tilläggas att fornkyrkoslaviska uppstod som skriftspråk just genom översättningar från grekiskan. En del språkval och språkdrag i översättningarna till fornkyrkoslaviska anses vara starkt påverkade

¹ Jag tackar Karin Hult och Ingmar Söhrman för deras kritiska kommentarer.

av grekiskan. Den tidiga fornkyrkoslaviskan kan därför även kallas för bibel-fornkyrkoslaviska eftersom den användes huvudsakligen för översättningar i en sluten texttradition med starkt avgränsande ramar för språkval och språkvariation.

Det är därför mycket givande att analysera fornkyrkoslaviska översättningar där språkvalet inte följer grekiskan utan skiljer sig från den och uttrycker samma funktion med andra medel, trots att de respektive formerna finns i båda språken, vilket är fallet i exemplet nedan ur Psaltaren (3:8). Psalmerna berättar om hur David söker skydd hos Gud mot sina fiender. David uttrycker två påståenden om Gud som båda är i icke-förfluten tid: Gud *är* som en sköld framför honom (Ps.3:3) och Gud *är* den som räddar honom (Ps.3:8). Dessa två påståenden ramar in berättelsen om hur Gud *agerade* (i det förflutna) mot Davids fiender:

(1) Psaltaren, 3:8

ὅτι σὺ ἐπάταξας πάντα τοὺς ἐχτραίνοντάς μοι ματαίως, ὀδόντο
ἀμαρτωλῶν συνέτριψας. (Rahlfs 1952)

ѣко ты порази всѣхъ враждующихъ на мнѣ вѣснѣ. зѣбзы грѣшныихъ
сѣкроушилъ еси. (Sin. Ps.²)

‘ty du slog alla de som orättvist stred mot mig, du krossade syndarnas
tänder’³

I den grekiska texten beskrivs två händelser som båda redan har ägt rum. Detta uttrycks i båda fallen genom verb i aorist, 3sg.: ἐπάταξας ‘slog’ från πατάσσω ‘slå, sår, döda’ och συνέτριψας ‘krossade’ från συντρίβω ‘slå sönder, krossa, döda’. Den fornkyrkoslaviska översättningen överför dessa betydelser genom två perfektiva verb böjda i aorist 3sg., i första satsen, och i perfekt 3sg., i andra satsen: порази ‘slog, ἐπάταξας’ från порази ти ‘slå, vinna’ och сѣкроушилъ еси ‘har krossat, συνέτριψας’ från сѣкроушити ‘krossa, förkrossa’. Händelserna i både den grekiska och den fornkyrkoslaviska texten beskrivs som genomförda men i grekiska används aorist i båda satserna medan i fornkyrkoslaviska används aorist och perfekt. Kan den fornkyrkoslaviska översättningen tolkas annorlunda? Tyder detta på att samma tidsbetydelse uttrycks med olika tempora i dessa två språk eller finns det andra betydelser, förutom tidsbetydelsen, som till exempel aspektbetydelser, som markeras mer explicit i fornkyrkoslaviskan?

² Psalter från Det Heliga Ekaterina klostret i Sinai (Slav 38), skriven ursprungligen med glagolitiska bokstäver, daterad till 1000-talet, utgiven av Severjanov (1922).

³ “Ty **du slår** alla mina fiender på kinden, **du krossar** de ogudaktigas tänder.” (GNT 1974)

2. Tidsbetydelse och aspektbetydelse i grekiska

Tiden är en tanke, tiden är inte ett väsen. Tempus däremot uttrycker i språket tid i förhållande till en annan tid. Tempus används för att vi skall kunna relatera en tid till en annan. Aspekt å andra sidan uttrycker hur händelsen förhåller sig till tiden: om den är genomförd, om den har ett slut, om den upprepas och så vidare.

De antika och de medeltida texterna skrivna på grekiska är ofta källor för historisk forskning där tolkningen av språket inte alltid får lika stor betydelse som tolkningen av textens historiska innehåll. Egbert J. Bakker diskuterar i *Grammar as Interpretation* ett underbart exempel på hur vissa avsnitt ur Thukydidens *Historia* kan misstolkas på grund av att aspektbetydelser missuppfattas och tolkas som tidsbetydelser (Bakker 1997:7–54).

2.1 Tidsbetydelser i grekiska

Grekiska tempora med deras finita och infinita modus indelas i två grupper: huvudtempora och historiska tempora. I den första gruppen ingår presens, futurum och perfekt medan i den andra gruppen ingår imperfekt, aorist och pluskvamperfekt (se Tabell 1). De flesta verbformer är syntetiska men även sammansatta tempora kan förekomma.⁴

Tidsbetydelsen i grekiska förmedlas genom användandet eller ickeanvändandet av augment. De två generella tidsbetydelserna i systemet är ickeförfluten tid (ommarkerad) och förfluten tid (markerad). Huvudtempora betyder ickeförfluten tid och bildar sina former utan augment, medan historiska tempora, som anger förfluten tid⁵, bildar sina former med augment.

⁴ I grekiska finns även en del perifrastiska verbformer som utvecklades redan under κοινή διάλεκτος, det grekiska språket som användes under den hellenistiska perioden och den romerska kejsartiden. Sådana perifrastiska former var till exempel εἶμι 'vara' + perfekt particip som kunde ersätta perfekt, εἶμι 'vara' + aoristparticip kunde ersätta aorist eller perfekt, som i vis mån uppfattades som ekvivalent till aorist; ἔχω 'ha' + inf. var mycket vanligt i det talade språket och kunde användas som ekvivalent av futurum, likaså μέλλω 'kunna, är i stånd att' + inf. I denna kontext kan även funktionen av *habeo* 'jag har' + inf. diskuteras i det latinska språket (Browning 1983:31–35).

⁵ Imperfekt i grekiska motsvarar den latinska imperfekt – en verbform som anger att handlingen skedde i förfluten tid. Grekiskans aorist motsvarar latinets perfectum historicum, men i grekiska är det en förfluten tid. Aorist indikativ har tidsbetydelse, medan övriga former enbart anger aspekt.

Tabell 1. Översikt över tempussystemet i grekiska

Tempora		Infinitiv	Particip	Finita modus			
				ind.	konj.	opt.	imp.
Huvud-tempora (ej augment)	Presens	+	+	+	+	+	+
	Futurum	+	+	+		+	
	Futurum exaktum ⁶			+			
	Perfekt	+	+	+	+	+	+
Historiska tempora (augment)	Imperfekt			+			
	Aorist	+	+	+	+	+	+
	Pluskvamperfekt			+			

Augmentets funktion, med andra ord, är att markera de handlingar som är i förfluten tid:

- (2) Ickeförfluten tid, utan augment
 παιδεύω PRES1SG 'uppfostrar'
 παιδεύσω FUT1SG 'skall uppfostrar'
 πεπαίδευκα PF1SG 'har uppfostrat'
 *πεπαιδεύξω FUTEX1SG 'skall ha uppfostrat'
- Förfluten tid, med augment
 ἐπαίδευσα AOR1SG 'uppfostrade'
 ἐπαίδευνον IPF1SG 'uppfostrade'
 ἐπεπαιδεύκειν PLPF1SG 'hade uppfostrat'

2.1.1 Perfekt och dess tidsbetydelse

Perfektstam, som används i perfekt, pluskvamperfekt och futurum exaktum, bildas ofta med reduplikation:

- (3) πεπαίδευκα PF1SG 'har uppfostrat'⁷

⁶ Futurum exaktum nämns oftast inte bland de grekiska tempora eftersom det är mycket sällsynt, i synnerhet i aktivum.

⁷ I pluskvamperfekt markeras betydelsen av förfluten tid genom augment, ἐπεπαιδεύκειν PLPF1SG 'hade uppfostrat' och i futurum exaktum är perfektstammen kompletterad med markören för konfektiv aspekt, det vill säga aoriststam, som bildas med hjälp av -σ-: *πεπαιδεύξω FUTEX1SG 'skall ha uppfostrat'.

Perfekt uttrycker det genom handlingen uppkomna tillståndet eller resultatet, vilket förklarar varför former i perfekt i imperativ är mycket sällsynta. Betydelsen i perfekt, till exempel ‘*han har dött*’, är lika med betydelsen i ‘*han är död*’⁸. Därför kan former i perfekt ha samma tidsbetydelse som former i presens, vilket kan illustreras med följande exempel:

- (4) οἶδα PF1SG ‘veta (jag har sett)’ <*Foiδ⁹, har samma ursprung som den fornkyrkoslaviska presensstammen вѣд- <*void- ‘veta’ av verbet вѣдати ‘veta’.

2.2 Aspektbetydelser i grekiska

Aspektbetydelserna i grekiska är huvudsakligen två: imperfektiv aspekt, som uttrycker handlingar omöjliga att överblicka och konfektiv aspekt för handlingar som är möjliga att överblicka.¹⁰ Aspekten uttrycks av verbets stam: presensstammen (omarkerad) används för imperfektiv aspekt, när handlingen inte är möjlig att överblicka i dess helhet medan aoriststam (markerad) används för konfektiv aspekt då handlingen kan överblickas. Redan i koineperioden¹¹, κοινή διάλεκτος, har verben i grekiska två stammar som motsvarar de två huvudaspekten i språket (Comrie 1976:95).¹² Alla tempora som bildas av presensstammen ingår i presenssystemet medan tempora som bildas av aoriststammen ingår i aoristsystemet.

⁸ Grekiskt perfekt motsvarar ungefär latinets perfectum logicum och perfectum praesens. I nytestamentlig grekiska och i modern grekiska används perfekt indikativ som berättande tempus för förfluten tid med samma funktion som aorist indikativ, vilket kan observeras även i modern ryska.

⁹ Verbet *εἶδω ‘se’ har inte aktiva former i presens och imperfekt, jfr εἶδομαι ‘se; visa sig, likna’ IND.PRES.MED.1SG samt aktiv aorist εἶδον ‘såg’. Samma ursprung har även det fornkyrkoslaviska verbet вѣдати ‘se’ <*vid-, jfr *video* ‘se’ i latin, som har samma rot som οἶδα ‘veta’ och вѣдати ‘veta’ <*void-, men med en annan kvalitet av rotvokalen: *vid-.

¹⁰ Se *Fundamental Greek Grammar* (Voelz 1993:66–72) för en bra redogörelse för hur aspekt i grekiska verb kan översättas till engelska. För en mer detaljerad presentation och diskussion av verbets aspekt i nytestamentlig grekiska se McKay (1994).

¹¹ Comrie (1976) använder “late koine period”, vilket kan vara svårt att definiera historiskt och begränsa i tiden.

¹² I övrigt kunde perifrastiska konstruktioner uttrycka andra aspektbetydelser förutom den imperfektiva och den konfektiva. Om hur detta förhåller sig till modern grekiska se Comrie (1976:95–97).

- (5) Stam → Aspekt
 Presensstam → Imperfektiv aspekt
 Aoriststam → Konfektiv aspekt

Presenssystemet består av verbformer som bildas av presensstammen: dessa är presens i alla modus och imperfekt, som bara finns i indikativ:

- (6) Presensstam, imperfektiv aspekt
 παιδεύω PRES1SG ‘uppfostrar’
 ἐπαίδευον IPF1SG ‘uppfostrade’

Samtliga former i presenssystemet har aspektbetydelse av imperfektiv aspekt som också kallas paratativisk ‘kontinuerlig’ eller durativ ‘varande’. Den används för handlingar som har en viss varaktighet eller upprepas flera gånger och därför är inte möjliga att överblicka i sin helhet. Tidsbetydelse har däremot enbart två av formerna: presens indikativ anger ickeförfluten tid, medan imperfekt anger förfluten tid. På så sätt kombineras tidsbetydelser och aspektbetydelser: presens indikativ uttrycker ickeförfluten tid i imperfektiv aspekt medan imperfekt indikativ används för förfluten tid i imperfektiv aspekt.

Följande exempel (7) handlar om en episod ur Jesus liv då han besöker Kapernaum där han bland annat umgås med publikaner och syndare. Det är de sjuka som behöver en läkare och inte de friska, är hans förklaring till fariséerna som talar undrande om hur Jesus kan välja att äta tillsammans med syndare. Berättelsen om Jesus handlingar är i förfluten tid medan frågan som uttrycker fariséernas reaktion på Jesus agerande är i ickeförfluten tid.

- (7) Markus 2:16
 καὶ οἱ γραμματεῖς τῶν Φαρισαίων ἰδόντες ὅτι ἐσθίει μετὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τελωνῶν ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει; (The Greek New Testament, 1994)
 КЗННЖЗННЦН ЖЕ Н ФАРИСΕИ· ВНД,ТВЗШЕ I ИД,ПЦШЬ СЗ МЗИТАРЗИ Н ГРѢШЗННКЗИ· ГЛАХП ОУЧЕННКММЗ ЕГО: УТО СЕ ИАКО СЗ МЗИТАРЗИ Н ГРѢШЗННКЗИ ИСТЪ Н ПНЕТЪ. (Savina kniga¹³)
 ‘Men när de skriftlärde bland fariséerna sågo att han åt med publikaner och syndare, sade de till hans lärjungar: Huru kan han äta med publikaner och syndare?’ (GNT, 1974).

¹³ Sava Aprakosevangeliet är fornkyrkoslavisk kyrillisk handskrift som dateras till 900-talet. Handskriften bevaras i Ryska statsarkivet i Moskva, RGADA, (F.381, 14) och är utgiven av Knjazevskaia & Korobenko (1999).

I grekiska och fornkyrkoslaviska används verb i förfluten tid, imperfekt, eftersom hela berättelsen är i förfluten tid, och i imperfektiv aspekt, därför att fariséernas talande visar på en kontinuerlig reaktion: ἔλεγον γλαρολαχῶ IPF3PL ‘sade’ av verbet λέγω ‘tala, säga’, resp. det imperfektiva verbet γλαρολατῆ ‘tala, säga’. Verben som beskriver Jesus handlingar enligt fariséernas talande är i ickeförfluten tid, i presens indikativ, eftersom kommentaren fälls i nuet, under samma tid som Jesus agerar. Verben är i imperfektiv aspekt, eftersom dessa handlingar är kontinuerliga och inte kan överblickas i sin helhet: ἐσθίει ἰατρὺ PRES3SG ‘äter’ från verbet ἐσθίω ‘äta’, resp. det imperfektiva verbet ἰατρῆ ‘äta’¹⁴.

Aoristsystemet består av verbformer som bildas av aoriststammen: aorist¹⁵ och futurum. Aoriststammen som generellt sett har konfektiv aspekt, är markerad med sigma, -σ-¹⁶:

(8) Presensstam, imperfektiv aspekt

παιδεύω PRES1SG ‘uppfostar’

ἐπαίδευον IPF1SG ‘uppfostrade’

Aoriststam, konfektiv aspekt

παιδεύσω FUT1SG ‘skall uppfostra’

ἐπαίδευσα AOR1SG ‘uppfostrade’

*πεπαιδεύξω FUTEX1SG ‘skall ha uppfostat’

Alla modus i aorist har aspektbetydelse (se Tabell 2). Den konfektiva aspekten brukar även kallas perfektiv och aoristisk – det betyder att handlingen kan överblickas i sin helhet¹⁷.

¹⁴ I den fornkyrkoslaviska översättningen står ‘äter och dricker’ medan den grekiska texten har bara ‘äter’.

¹⁵ Tempusform som uttrycker en punktuell handling, berättande tempus i grekiska.

¹⁶ I latin kontaminerade de indoeuropeiska aorist och perfekt. Som följd av detta blev det indoeuropeiska sigmatiska suffixet -s- ett av dragen som karakteriserar verbstam i förfluten tid: *dixi, scripsi*.

¹⁷ Trots att futurum i grekiska bildas av aoriststammen bör detta inte tolkas som om futurum alltid har aoristisk aspekt utan futurum ofta står utanför aspektsystemet (Blomqvist 2009:§252, Smith 1997:§1854).

Tabell 2. Aspektbetydelser och tidsbetydelser i grekiska

		Tidsbetydelser	
		Ickeförfluten tid	Förfluten tid
Aspektbetydelser	Imperfektiv	<i>Presens</i>	<i>Imperfekt</i>
	Konfektiv	<i>Futurum</i>	<i>Aorist</i>

Att belysa den grammatiska strukturen leder lätt till att språket tvingas in i ramar som överstrukturerar språkets verkliga drag, överdimensionerar vissa element i systemet och sällan lämnar plats för variationer. Futurum i grekiska är ett bra exempel, som Browning påpekar: “There are only fifty-five true future forms. The usual form for the expression of futurity is the present indicative, the next most frequent the aorist subjunctive, both active and passive” (Browning 1983:35). Paradoxen med futurum är att handlingar som utspelar sig i framtiden inte kan ses i konfektiv aspekt om man inte utgår ifrån ett profetskt perspektiv. Futurum indikativ är, som Sihler påpekar, egentligen till formen en gammal konjunktiv av sigmatisk¹⁸ aorist (Sihler 1995:556–557).

Alla verbformer i alla modus i grekiska har aspektbetydelse, medan enbart indikativformerna har tidsbetydelse (se Tabell 3). Historiska tempora, som också kallas för berättande tempora, betecknar i mindre grad tidsskede, jämfört med nutida språk. Termen tempus är något missvisande i denna kontext eftersom långt ifrån alla grekiska tempusformer har tidsbetydelse, som Tabell 3 visar. Därför kan man inte påstå att tidsbetydelsen var central för verbssystemet i grekiska. Själva benämningen aorist ἀόριστος (αῤρόνος) betyder inte förfluten tid utan ‘obegränsad (tid), obestämd (tid)’.

¹⁸ Aorist som bildas med hjälp av sigma suffixet -σ- (-s-).

Tabell 3. Distribution av tidsbetydelse (+T) bland verbformerna i olika tempora och olika modus i grekiska

Tempora		Infinitiv	Particip	Finita modus			
				ind.	konj.	opt.	imp.
Huvudtempora (ej augment)	Presens	-T	-T	+T	-T	-T	-T
	Futurum	-T	-T	+T		-T	
	Futurum exaktum			-T			
	Perfekt	-T	-T	-T	-T	-T	-T
Historiska tempora (augment)	Imperfekt	-T		+T			
	Aorist	-T	-T	+T	-T	-T	-T
	Pluskvamperfekt			-T			

Följande exempel visar att det inte är tidsbetydelsen som skilde mellan presens och aoristformerna:

- (9) Presens och aorist av verbet βάλλω 'kasta':
 βάλλειν PRES.INF 'kasta'
 βαλεῖν AOR.INF 'träffa'

Avslutningsvis kan man konstatera att frekvensen av former med aspektbetydelse är betydligt högre än frekvensen av former med tidsbetydelse. Aspektbetydelsen är något som finns i alla verbformer i alla tempora och modus. Tidsbetydelsen däremot är representerad enbart i indikativ och enbart i fyra tempora. Aspekt och tid är två funktionella kategorier i grekiska. Det som är markerat i verbsystemet är den förflutna tiden (augment) och den konfektiva aspekten (sigmatisk stam) medan ickeförfluten tid och imperfektiv aspekt är omarkerade.

3. Tidsbetydelse och aspektbetydelse i fornkyrkoslaviska

Fornkyrkoslaviska har samma tempora som grekiska men antalet former för olika modus är betydligt reducerat. Till det indoeuropeiska arvet hör indikativformerna i presens och aorist medan de indoeuropeiska formerna för futurum inte finns i fornkyrkoslaviska. Imperfektformerna är en typisk slavisk nybildning. Konjunktiv och optativ finns inte i fornkyrkoslaviska, till skillnad från grekiska och latin. De indoeuropeiska optativformerna i presens utvecklas till

imperativformer i fornkyrkoslaviska. Imperativ har inte tidsbetydelse. Konditionalis är en nyutveckling i fornkyrkoslaviska, som har sammansatta former och som inte heller har tidsbetydelse.

Infinitiv, supinum, konditionalis och imperativ har inte olika former för olika tempora, de har inte heller någon tidsbetydelse. Optativ finns inte. Particip finns enbart i presens och i aorist. Participformerna har inte tidsbetydelse. Indikativ har en klar dominans i systemet och finns representerad i alla tempora (se Tabell 4). I övrigt kan det tilläggas att antalet sammansatta tempora i fornkyrkoslaviska är större än i grekiska.

Tabell 4. Översikt över tempussystemet i fornkyrkoslaviska

Tempora		Inf.	Sup.	Particip	Finita modus		
					ind.	kond.	imp.
Syntetiska ¹⁹	Presens	+		+	+	+	+
	Futurum			-	+		
	Imperfekt			-	+		
	Aorist			+	+		
Samman-satta ²⁰	Perfekt			-	+		
	Pluskvamperfekt			-	+		
	Futurum exaktum			-	-		

3.1 Verbstam och tidsbetydelse

Fornkyrkoslaviska verb har två olika stammar: presensstam och aoriststam.²¹ Till skillnad från grekiska är **presensstammen** i fornkyrkoslaviska representerad i mindre utsträckning: i imperativ, presens indikativ och presensparticip, samt i formerna för indikativ av asigmatisk aorist²². Presensstammen i sig har

¹⁹ Futurum har inte några egna syntetiska former utan framtida händelser uttrycks av de perfektiva verbens presensformer.

²⁰ Imperfektiva verb bildar perifrastiska (omskrivande) former i futurum, men även perfektiva verb kan bilda perifrastisk futurum.

²¹ Både presensstammen och aoriststammen har använts som bas för klassificering av verb i fornkyrkoslaviska i den mest lyckade klassificeringen, formulerad för första gången av August Schleicher (1852:287) och vidareutvecklad av August Leskien (1871:74). Leskiens klassifikation är fortfarande aktuell för dagens studier i fornkyrkoslaviska.

²² Som bildas utan sigmasuffixet *-s-*. Fornkyrkoslaviska har former för både sigmatisk och asigmatisk aorist. Det är en liten grupp verb som bildar asigmatisk aorist, som ursprungligen

inte någon relation till tidsbetydelsen. Förutom för presens och asigmatisk aorist, påträffas den även i det såkallade enkelt futurum (det syntetiska futurum) som är presens till formen och futurum till betydelsen:

(10) Avva Anastasij Sinajskij, B25:9

Πῶς γὰρ δυνατὸν τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ προσκυνεῖν ἡμᾶς καὶ βλασφημεῖν;

ኩኩ። ሆን ጭፃሁ።።። ጸጸሙ። ቀተጭ። ሙ።።። ሆ።። ጥ ቱ።።።።።። ጥ ጥ።።።።።። ጸ።። ጸ።።።።።።

КАКО БО МОЇМЬНО ИСТЪ НАМЪ ТОГОЖДЕ БОГА И ХОУЛНТН· Н КЛАННТН СЯ ИМОУ·

‘Hur är det möjligt (för oss) att både klandra på och buga för samma gud?’²³

βλασφημεῖν PRES.INF : ቱ።።።።።። ጭፃ።።።።።። INF (imperfektivt verb)

Avva Anastasij Sinajskij, B25:38

τὸ αἷμά μου καὶ τὴν ψυχὴν μου ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ δέδωκα, ἵνα μὴ αὐτὸν βλασφημήσω

ኩ።።።። ጭፃ።። ጥ ሙ።።። ጭፃ።። ሙ።። ሆ።። ሙ።።።።።። ሙ።። ቀ።። ጥ።።።።።። ጸ።።።።።።።

ΚΡΥΒΒ ΜΟΙῒ Η ΔΟΥΛΗῒ ΜΟΙῒ ΖΑ ΒΟΓΑ ΔΑΧῒ· ΔΑ ΝΕ ΠΟΧΟΥΛΗῒ ΕΓΩ

‘Jag gav mitt blod och min själ för Kristus/Gud, för att jag inte skall anklaga honom’, βλασφημήσω FUT1SG : ጥ።።።።።። ጭፃ።።።።።። PRES1SG (futurumbetydelse, perfektivt verb).

Presensstammen i sig har inte samma funktion att uttrycka aspektbetydelse som den har i grekiska. Det kan förklara varför, till skillnad från grekiska, den fornkirkoslaviska presensstammen inte används för att bilda verb med imperfektiv aspektbetydelse i dåtiden, det vill säga imperfekt.

Aoriststammen kallas även infinitivstam och den används i infinitiv, supinum²⁴, imperfekt, aorist indikativ, första aoristparticipet och andra aoristparticipet. Den sigmatiska aorist i fornkirkoslaviska motsvarar den i grekiska och bildas av aoriststammen med hjälp av suffixet *-s-*:

(11) НАУΔΑῒ AOR1SG ‘började’, ἐπαίδευσΑ AOR1SG ‘uppfostrade’

kommer från den indoeuropeiska ickeaugmenterade imperfekt, som bildades av presensstammen.

²³ *Frågor och svar* av Avva Anastasij from Sinai är en antologi, som översattes från grekiska till glagolitisk fornkirkoslaviska i Bulgarien, någon gång mellan 900 och 930. Översättningen tillhör en av lärjungarna till Kyrillos och Methodios. Texten är utgiven av W. Veder (2011, under tryck).

²⁴ Ändelsen för supinum i fornkirkoslaviska *-тъ* <*-tum kan jämföras med den första supinim i latin, som också slutar på *-tum*, till exempel *amatum*.

Trots att fornkyrkoslaviska har former för sigmatisk aorist är sigma, till skillnad från grekiska, inte en obligatorisk markör av aoriststammen utan det kan observeras enbart i aorist, men inte i övriga former som bildas av aoriststammen.

Till skillnad från grekiska bildas imperfekt av aoriststammen och inte av presensstammen. Imperfektformerna i fornkyrkoslaviska är en slavisk nybildning. De tillhör inte det indoeuropeiska arvet i språket²⁵, de har inte heller något gemensamt med imperfekt i grekiska. Imperfekt i fornkyrkoslaviska uttrycker en händelse som är parallell med en förfluten tidsperiod och som är oavslutad. Därför är det framförallt imperfektiva verb som bildar imperfekt. Exemplet nedan är hämtat ur Lukasevangeliets berättelse om Jesus korsfästelse. Jesus väg till Golgata beskrivs som en händelse som är parallell med en förfluten tid och som är oavslutad. Formen *ведѣахъ* är imperfekt, 3pl., av det imperfektiva verbet *вести* ‘föra’:

(12) Lukas 23:32, Zogr.²⁶

ведѣахъ же і. і. ина зълодѣѣ дъва.

‘de förde ut honom och också två ogärningsmän’.

Perfektiva verb bildar sällan former i imperfekt. När sådana former bildas, uttrycker de återkommande, upprepande händelser:

(13) *не прѣстанѣаше* IPF3SG ‘slutade inte’ av det perfektiva verbet *прѣстати* ‘sluta’

Perfekt²⁷, pluskvamperfekt och futurum exaktum är sammansatta tempora som har samma huvudfunktion i fornkyrkoslaviska, det vill säga att de används för att uttrycka resultatet av handlingen och för att betona handlingens agent. Det specifika med dessa tre tempora är att deras former bildas av hjälpverb och particip, som böjs i genus och numerus, vilket öppnar för större möjlighet att ut-

²⁵ Formerna i imperfekt bildas av verbets aoriststam kompletterad med suffixet **-ah-* och ändelser. Suffixet **-ah-* har sitt ursprung i **bjah-*, en gammal imperfekt eller aorist av hjälpverbet *вѣти* ‘vara’, som redan Franz Bopp har påpekat (1833–1852.I:403). En möjlig parallell är imperfekt i latin: *ama-ba-m*, *lege-ba-m* där suffixet *-ba-* har bildats av den suppletiva roten **b-* av verbet *esse* ‘vara’ i dåtid.

²⁶ Zograph tetraevangeliet är en galgolitisk fornkyrkoslavisk handskrift, daterad till slutet av 900- och början av 1000-talet. Handskriften bevaras i Nationalbiblioteket i Sankt Petersburg (RNB, Glag.1) och är utgiven av Jagić (1879).

²⁷ Perfekt i fornkyrkoslaviska är en nybildning som inte tillhör det indoeuropeiska arvet och liknar därför inte det grekiska perfekt (Duridanov 1991:299).

trycka händelsens agent. Participet som används i formerna av dessa tempora är det andra aktiva aoristparticipet i fornkyrkoslaviska, vilket betyder att händelsen anses vara avslutad. Skillnaden mellan dessa tre tempora är i vilken tidsavsnitt de uttrycker: resultatet av händelsen placeras i nutiden (perfekt), dåtiden (pluskvamperfekt) eller i framtiden (futurum exaktum).

I sin undersökning av tempussystemet i fornkyrkoslaviska redogör Bunina för synonymiken i tidsbetydelsen av aorist och perfekt och påpekar att båda tempora uttrycker dåtidshändelse. Skillnaden mellan dem ligger i att perfekt betonar resultatet av en dåtidshandling medan aorist är en absolut dåtid som betonar själva dåtidshandlingen (Bunina 1959:75, jfr Marti 1993).²⁸ Den grekiska aorist som bildas av aoriststammen uttrycker en konfektiv aspekt och beskriver händelsen i dåtid som fullbordad. Detta skapar möjligheten till översättning med både aorist och perfekt i fornkyrkoslaviska där, till skillnad från grekiska, aspektbetydelsen inte uttrycks av själva aoriststammen. Därför kan en grekisk aorist översättas som perfekt i fornkyrkoslaviska, som i exempel (1). Grekisk aorist kan även översättas med futurum exaktum i fornkyrkoslaviska om resultatet av en handling i dåtiden kan anses vara av betydelse för framtiden. Exempel (14) kommer från Johannes Chrysostomos homilia om Gudaföderskans bebådelse. Maria har precis fått besök av en ängel som berättar för henne om att hon är havande med Guds son. Efteråt undrar Maria om hon bör berätta för Josef om detta. Hon vill inte oroa Josef i onödan: “Tänk om det kommer visa sig att den som uppgav sig vara ängel kom till mig och ljög om allt detta”. Aoristformen i grekiska betonar själva dåtidshändelsen, ‘ljög’, medan i fornkyrkoslaviska översättningen används futurum exaktum eftersom agenten identifieras med en avslutad dåtidshändelse vars resultat placeras i framtiden:

(14) Mineum Suprasliensis²⁹ 239.25

... εἰ γε ἄρα ἐψεύσατο AOR3SG ὁ ἐλθών

‘i fall den ankommande ljög’

... ε҃ДА Б҃ЖДЕ҃ТЪ СЪЛЪГ҃АЛЪ FUTEX3SG ПРИХОДИВЪИ

‘i fall den ankommande ska ha ljugit’

²⁸ I fornkyrkoslaviska handskrifter – vanligtvis i dialog, i formerna för 2sg och 3sg – ersätts aorist med perfekt. Aoristformerna har samma ändelser i 2sg och 3sg, därför kan synonymiken i tidsbetydelsen mellan aorist och perfekt ha använts för att skilja tydligare på formerna i 2sg och dem i 3sg (Duridanov 1991:300).

²⁹ Mineum Suprasliensis för mars månad är en fornkyrkoslavisk kyrillisk handskrift, från slutet av 900-talet, som är utgiven av Zaimov & Capaldo (1982–1983).

I grekiska finns en viss balans mellan former med tidsbetydelse (indikativ) och former som har enbart aspektbetydelse (alla infinita och finita modus, utom indikativ). I fornkyrkoslaviska är antalet infinita och finita modus starkt reducerat, det vill säga antalet former som enbart har aspektbetydelse har minskat. Indikativ är det enda modus med former i alla tempora och dess dominans i systemet innebär även ökad frekvens för former med tidsbetydelse som får en mer central roll. Det uppstår, med andra ord, en annorlunda balans i systemet, där verbformer med tidsbetydelse har dominans. Detta i sin tur innebär förändrade relationer mellan kategorierna tid och aspekt i systemet.

3.2 Aspekt och tidsbetydelse

Kategorin aspekt är väletablerad i det fornkyrkoslaviska verbsystemet, vilket kan observeras redan i de första fornkyrkoslaviska skrivna texterna (Dostál 1954). Processen av etablering av verbaspekt i fornkyrkoslaviska är samtidigt inte helt avslutad – aspektens förhållande till verbstammen (se nedan exempel 16 och tillhörande kommentarer) är fortfarande under utveckling. Verbsystemet i fornkyrkoslaviska skiljer mellan två olika aspekter: en imperfektiv och en perfektiv aspekt. Den imperfektiva aspekten används för att uttrycka ofullbordade, långvariga eller upprepande händelser. Den perfektiva aspekten uttrycker fullbordade, kortvariga eller engångshändelser (Duridanov 1991:262).

Alla verbformer i fornkyrkoslaviska har kategorin aspekt, vilket också är fallet i grekiska. Skillnaden i hur aspekt uttrycks i grekiska och i fornkyrkoslaviska är dock stor. I grekiska kan aspektbetydelsen i olika former av ett och samma verb skifta mellan imperfektiv och perfektiv aspekt, beroende på vilken stam formen har bildats av – presensstammen uttrycker imperfektiv aspekt medan den perfektiva aspekten uttrycks av aoriststammen. I fornkyrkoslaviska har, som regel, alla former av ett verb antingen imperfektiv eller perfektiv aspekt. Aspektbetydelsen i fornkyrkoslaviska beror inte på vilken stam, presensstammen eller aoriststammen, verbformen har bildats av, utan aspekten definieras av verbets struktur på ordbildningsnivå. Ett verb och alla dess former kan, som regel, ha antingen perfektiv eller imperfektiv aspekt i fornkyrkoslaviska. Själva termen aspekt kallas på slaviska вид (vid), vilket motsvarar det grekiska εἶδος (eídos).

Aspekt och tempus är starkt kopplade till varandra, vilket skapar vissa restriktioner. Imperfektiva verb bildar former i imperfekt och i aorist. Perfektiva verb har däremot former i aorist men sällan i imperfekt, jfr (14). Perfektiva verb har inte former för nutid – deras former i presens har tidsbetydelse 'framtid'.

Tabell 5. Begränsningar på grund av aspekt i distributionen av verbformer i olika tempora

	Tempus			
	Presens	Imperfekt	Aorist	Futurum
Imperfektiva verb	+	+	+	+ (perifrastisk)
Perfektiva verb	–	(+)	+	+ (syntetisk) ³¹

Restriktionerna som aspektbetydelsen innebär för verbets tidsbetydelser har skapat behov av verbpar med samma lexikaliska betydelse som består av ett imperfektivt och ett perfektivt verb. Utvecklingen av ett stabilt system av perfektiva och imperfektiva verb är något som anses vara typiskt för slaviska språk. En del perfektiva verb uttrycker början på en handling och eftersom början anses vara begränsad i tiden eller uppfattas som fullbordad, som engångsföreteelse, har dessa verb bildats med prefix som har betydelsen ‘påbörja göra något’. Dessa prefix är *z-* *za-*, *po-* *po-* och *c-* *s-*.

- (15) Imperfektivt verb, INF → Perfektivt verb, INF (=prefix+imperfektivt verb)
ЖЕШТИ ‘bränna’	ЗЖЕШТИ ‘tända’
ВЪДЪТИ ‘veta’	ПОВЪДЪТИ ‘meddela’
БЪРАТИ ‘ta’	СЗБЪРАТИ ‘samla’

Prefixen omvandlar imperfektiva verb till perfektiva genom att skapa nya ord och nya lexikaliska betydelser³². Av perfektiva verb kan imperfektiva verb bil-

³¹ Trots att det, som regel, är de perfektiva verben vars presensformer har betydelse ‘framtid’, skall aspekt inte missbedömas som det enda villkor till tidsbetydelsen ‘framtid’, som Ivanova-Mirčeva påpekat (1962:17–18). Även presensformer av imperfektiva verb kan användas för framtida händelser när de uttrycker till exempel profetisk futurum. Exempel på flera andra framtidsbetydelser för imperfektiva verb i presens samt många intressanta exempel där fornykyrkoslaviska imperfektiva presensformer översätter grekisk futurum finns analyserade av Mirčev (1972:80).

³² Prefigerade verb som bildar nya former genom suffigering (16) uppvisar funktioner som är typiska för imperfektiviteten: obunden repetition och processualitet. Samtidigt uppvisar de icksuffigerade motsvarigheterna typiska för perfektiviteten funktioner som till exempel futurumfunktionen av presensformer eller uttryckandet av kadjehändelser i aorist. De former som bildas av presensstammen (presens indikativ, imperativ och presensparticip) uppvisar, i vissa fall, skillnad i aspekten: *сѣкажѣ* (*s''kažŏ*) ‘jag skall säga’ *сѣкажѣхъ* (*s''kažajŏ*) ‘jag säger’, medan former som bildats av infinitivstammen (infinitiv, supinum, aorist, imperfekt och aoristparticip) deltar inte, i vissa fall, i något aspektskifte.

das med hjälp av infigerad temavokal, oftast -a- (*a*). På så sätt kan även imperfektiva verb ha ett prefix.

- (16) Perfektiva verb, INF → Imperfektiva verb, INF (perfektivt verb+suffix -a-)
зажешти ‘tända’	зажигати ‘tända’
сзберѣ ‘samla’	сзбирати IMPERF ‘samla’
повѣдѣти ‘meddela’	повѣдати ‘meddela’

De perfektiva verben som bildas med hjälp av prefigering (15) får nya lexikaliska betydelser som skiljer sig från de respektive imperfektiva verbens betydelse³³. Verben som bildas genom suffigering (16) bildar däremot par med de respektive perfektiva verben där enda skillnaden mellan verben är aspektbetydelsen. På detta vis bildas ett aspektpar som består av ett perfektivt och ett imperfektivt verb (16).³⁴ Ett av verben i paret är vanligtvis derivat av det andra och i de flesta fallen är det det perfektiva verbet som har bildats av det imperfektiva och inte tvärtom (Duridanov 1991:262).

Förhållandet mellan kategorierna aspekt och tempus innebär, som det påpekades, vissa begränsningar för verbens möjliga tempusformer och deras tidsbetydelser. Presensformer av imperfektiva verb uttrycker nutid. Presensformer av

³³ Imperfektformerna har dock både perfektiva och imperfektiva betydelser.

³⁴ Fenomenet aspektpar är centralt för den slaviska verbläran och dess grund ligger i samspelet mellan lexikaliska och grammatiska betydelser. Kategorin aspekt skapas genom ordbildning: prefigering resulterar i perfektiva verb medan suffigering används för att bilda imperfektiva verb. Vanligtvis har det imperfektiva verbet i aspektparen bildats av det perfektiva verbet med hjälp av något suffix, som till exempel: **perfektivt** ‘falla (ner)’ i fornkyrkoslaviska пасти (pasti), ry. *пасть* (past’); **imperfektivt** ‘(hålla på att) falla’ med suffix -a- i fornkyrkoslaviska падасти (padásti), ry. *падать* (padát’). I andra aspektpar är det perfektiva verbet en prefigerad avledning av det imperfektiva verbet: perfektivt ‘skriva (färdigt)’ med prefix *na-* i fornkyrkoslaviska написати (napsáti), bul. *написа* (napiša); imperfektivt ‘(hålla på att) skriva’ i fornkyrkoslaviska писати (pisáti), bul. *пиша* (piša). I vissa fall kan en aspektuell treverbsgrupp observeras där ett perfektivt verb som har bildats av ett imperfektivt verb genom prefigering, bildar i sin tur ett imperfektivt verb genom suffigering. Benämningen aspektuell treverbsgrupp (*aspectual triples*) betyder i verkligheten att två aspektuella par har ett och samma perfektiva verb men olika imperfektiva verb, som till exempel: ipf.↔pf.↔ipf. *piša:napiša:napisvam*, bul. (1) *пиша* (piša), imperfektivt, ‘(hålla på att) skriva’, (2) *напиша* (napiša), perfektivt, ‘skriva (upp/färdigt)’ = prefix *na-*+(1); (3) *написвам* (napisvam), imperfektivt, ‘(hålla på att) skriva (upp/färdigt)’ = (2) + suffix -(v)a. Även hjälp verbet i fornkyrkoslaviska har bildat ett par: *взѣти* – *ѣсмь* ipf. ‘vara’ och *взѣти* – *вѣдѣ* pf. ‘bli’.

perfektiva verb däremot uttrycker framtid eftersom en fullbordad handling inte kan ses som pågående i nutiden. Imperfektiva verb och även perfektiva verb kan bilda perifrastiska former som uttrycker framtidshandlingar.

Tabell 6. Aspektbetydelser och tidsbetydelser

Aspektbetydelse	Tidsbetydelse		
	nutid	dåtid	framtid
imperfektiv, ofullbordad	presens	imperfekt	pres+inf (perifrastisk)
perfektiv, fullbordad	–	aorist	presensformer

De imperfektiva verben uttrycker i sådana fall ofullbordade händelser som placeras i framtiden. Dessa former bildas med hjälp av presensform av verben $\chi\omicron\tau\iota\beta\tau\iota$ ‘vilja’, имѣти ‘ha’³⁵ eller начати, взяти ‘(på)börja’³⁶ och infinitiv av det aktuella verbet.

(17) $\chi\omicron\text{ш}\tau\alpha\text{ пишати}$, ‘jag ska skriva’ PRES1SG.INF, bokstavligen ‘jag vill skriva’

Presensparticip bildas av imperfektiva verb och uttrycker en händelse som är parallell till huvudverbets händelse. Aktiva presensparticip av perfektiva verb används sällan. När de används uttrycker de oftast händelser i framtiden. Aoristparticip bildas av perfektiva verb och uttrycker händelser som fullbordas före tiden för huvudverbets händelse.³⁷

³⁵ Det kan diskuteras hur stor påverkan grekiska kan ha haft på utvecklingen av sådana perifrastiska former i fornkyrkoslaviska. Kombinationen av verb med betydelsen ‘ha, kunna’ + infinitiv för framtidshändelser förekommer även i grekiska. Till skillnad från de vanliga syntetiska futurumformerna i grekiska, uttrycker kombinationen $\epsilon\chi\omega$ + inf. eller $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ + inf. modalitet vid sidan om tidsbetydelsen ‘framtid’.

³⁶ Dessa verb fungerar som hjälpverb i sådana fall, men de har fortfarande kvar sin ursprungliga betydelse: önskemål, nödvändighet, tvång, början, intention. De är, med andra ord, fortfarande inte fullt grammatikaliserade i denna funktion, till skillnad från vissa moderna slaviska språk. I bulgariska, till exempel, har det fornkyrkoslaviska hjälp verbet $\chi\omicron\tau\iota\beta\tau\iota$ ‘vilja’ utvecklats till en prepositiv partikel ще (šte) som har sitt ursprung i formen för 1sg pres av $\chi\omicron\tau\iota\beta\tau\iota$. Om perifrastiska konstruktioner med verbet ‘ha’ i slaviska språk se Fici (2009:201–209).

³⁷ Particip uttrycker aspekt i passiva verbformer. De bildas av ett passivt particip – presensparticip eller aoristparticip – och former av hjälp verbet быти ‘vara’ i det aktuella tempus-

Sammanfattningsvis kan det konstateras att aspekt och tempus är två kategorier som fungerar i nära samspel i fornkyrkoslaviska. De två verbstammen – presensstammen och aoriststammen – är dock inte relaterade till aspektbetydelsen. Detta kan vara en möjlig väg till att förklara utvecklingen av verbpar som en kompensation för de förlorade syntetiska futurumformerna i fornkyrkoslaviska. Utvecklingen av aspektpar i fornkyrkoslaviska innebär också begränsningar i möjligheterna för perfektiva verb att bilda former för presens och delvis i imperfekt och för de imperfektiva verben att bilda presensformer med futurumbetydelse.

Det kan också sammanfattas att fornkyrkoslaviska tempora inte ingår i några särskilda grupperingar vad gäller deras funktion utan dikotomin mellan syntetiska och sammansatta tempora speglar skillnaden mellan händelseuttryckande tempora (syntetiska) och resultatuttryckande tempora (sammansatta).

4. Konklusion

Grekiska och fornkyrkoslaviska är två språk som har samma antal tempora. Båda språken skiljer mellan två olika aspektbetydelse, en imperfektiv och en perfektiv (konfektiv). Skillnaderna mellan språken ligger inte bara i hur de uttrycker aspektbetydelse och tidsbetydelse utan även i hur aspektbetydelse förhåller sig till tidsbetydelse.

Grekiska uttrycker aspekt via verbstammen medan fornkyrkoslaviska har utvecklat verbpar. Verbstammen i fornkyrkoslaviska har därför inte någon aspektfunktion, vilket syns i dess nyutvecklade former i imperfekt som bildas av aoriststammen och inte av presensstammen. Återigen är det utvecklingen av verbpar som är relaterad till utvecklingen av betydelse 'framtid' för presensformer av perfektiva verb. I grekiska däremot uttrycks futurums konfektiva aspektbetydelse genom den konfektiva verbstammen (aoriststammen).

et. Particpet böjs endast i genus och numerus, men inte i kasus. Particpet uttrycker inte tid utan enbart aspekt: det passiva particpet i presens uttrycker imperfektivt aspekt medan det passiva aoristparticpet uttrycker perfektivt aspekt: *писано естѣ* 'det är skrivet', *мънимъ бѣ* 'han tycktes vara'.

Litteratur

- Bakker, E.J. 1997. (ed.) *Grammar as Interpretation. Greek Literature in its Linguistic Contexts*. Leiden, New York, Köln: BRILL.
- Binnick, R.I. (1991) *Time and the Verb: A Guide to Tense & Aspect*. Oxford: Oxford University Press.
- Blomqvist, J. 2009. *Grekiska för teologer. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Bopp, F. 1833–1852. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavoschen, Gotischen und Deutschen*. I–III. Berlin.
- Breu, W. 2009. “Verbale Kategorien: Aspekt und Aktionsart”. I: Kempgen, S., P. Kosta, T. Berger et al. *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Bd. 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 209–225, (Handbooks of Linguistics and Communication Science/Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 32.1).
- Browning, R. 1983. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bunina, I.K. 1959. *Sistema vremen staroslavjanskogo glagola*. Moskva.
- Comrie, B. 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dostál, A. 1954. *Studie o vidovém systému v staroslověštine*. Praga.
- Duridanov, I. 1991. (ed.) *Gramatika na starobălgarskija ezik. Fonetika, morfologija, sintaksis*. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.
- Fici, F. 2009. “Periphrastic Verbal Constructions”. I: Kempgen, S., P. Kosta, T. Berger et al. *Die slavischen Sprachen. The Slavic Languages. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*. Bd. 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 200–209, (= Handbooks of Linguistics and Communication Science/Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 32.1).
- GNT, *Gamla och Nya Testamentet*. 1974. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. (Översättning från 1917).
- Horrocks, G. 2010. *Greek. A History of the Language and its Speakers*. Malden, Oxford, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hultman, T.G. 2010. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Ivanova-Mirčeva, V. 1962. *Razvoj na badešte vreme (futurum) v bălgarskija ezik ot X do XVIII vek*. Sofia.

- Knjzevskaia, O.A., L.A. Korobenko. 1999. *Savvina kniga: drevneslavjanskaja rukopis' XI, XI-XII i konca XIII veka*. Moskva: Indrik.
- Jagić, V. 1897. *Slověnskaja psal'tyr'. Psalterium Bononense, interpretationem veterem slavicum com aliis codicibus collatam, adnotationibus ornatam, appendicibus auctam*. Vindobonae, Berolini, Petropoli: Gerold & Soc., Apud Weidmannos, C. Ricker.
- Leskien, A. 1871. *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. (Grammatik, Texte, Glossar)*. Weimar.
- Marti, R. 1993. "Der Aorist im Altkirchenslavischen: Probleme der Klassifizierung und des Gebrauchs". *Anzeiger für slavische Philologie* 22, 125–140.
- McKay, K. L. 1994. *A New Syntax of the Verb in New Testament Greek. An aspectual Approach*. New York: Peter Lang.
- Mirčev, K. 1972. *Starobălgarski ezik*. Sofia.
- Rahlfs, A. 1952. (ed.). *Septuaginta id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Vol. II. *Libri poetici et prophetici*. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt.
- Schleicher, A. 1852. *Formenlehre der Kirchenslavischen Sprache, erklärend und vergleichend dargestellt*. Bonn.
- Schuyt, R. 1990. *The Morphology of Slavic Verbal Aspect. A Descriptive and Historical Study*. Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 14. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Sever'janov, S.N. 1922. *Sinajskaja psaltyr'. Glagoličeskij pamjatnik XI veka*. Petrograd: Otdelenija Russogo Jazyka i Slovestnosti RAN (repr. Graz 1954).
- Sihler, A. L. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Smith, C. S. 1997. *The Parameter of Aspect* (2nd ed). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Solders, S. 1991. *Greisk grammatik*. 10 uppl. Malmö: Gleerups.
- Söhrman, I. 2011. "Reference, Aspectuality and Modality in Ante-Preterit (Pluperfect) in Romance Languages". (Under tryck).
- The Greek New Testament*. 1994. 4th revised edition, 2nd print. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Veder, W. R. 2011. *Avva Anastasij Sinajski. Văprosi i otgovori*. T.2. Veliko Tărnovo: Universitetsko izdatelstvo. (Under tryck).
- Verkuyl, H. J. 1993. *A Theory of Aspectuality: The interaction between temporal and atemporal structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Voelz, J.W. 1993. *Fundamental Greek Grammar*. St. Louis: Concordia Publishing House.
- Zaimov, J. & M. Capaldo. 1982–1983. *Suprasălski ili Retkov sbornik*. I–II. Sofia: Izdatelstvo na bălgarskata akademija na naukite.